

**Біла І. М. СВІТОСПРИЙМАННЯ: ДІАГНОСТИКА  
ІНДИВІДУАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ  
УДК 159.92**

**Біла І. М. (м. Київ)**

**СВІТОСПРИЙМАННЯ: ДІАГНОСТИКА ІНДИВІДУАЛЬНИХ  
ОСОБЛИВОСТЕЙ**

*В статті описуються методи діагностики сприймання суб'єктом світу, аналізуються вікові та індивідуальні тенденції світосприймання як основи формування світогляду.*

*Ключові слова: суб'єкт, світосприймання, світобачення, методи діагностики.*

**Постановка проблеми.** Сприймання навколишнього світу відбувається через складну «призму», яка формується протягом життя під впливом генетичних та соціальних факторів, що є однаково важливими й взаємодоповнюючими. Ця «призма» є складною конструкцією (окулярами, підзорною трубою чи мікроскопом) й дозволяє сприймати, бачити світ, відкривати свої, невидимі іншим точки, кути, площини зору, будувати образи, візуальні конструкції, обирати серед них пріоритетні, що визначають світобачення, світогляд, життєвий шлях. Залишивши біологічні фактори формування сприймання для розгляду фізіологам та генетикам, розглянемо соціальні аспекти становлення світосприймання, ті, що протягом життя якимось чином формують світобачення.

З чого починається зародження образів, становлення уявлень? Знаходимо відповідь у словах відомої пісні: «С чого починається Родина? С картинки в твоєму букварі. С хороших і верних товарищів...» Слова хоч і не є цитатою з довідника психології, але мало хто не погодиться з їх істинністю. Адже перші сприймання, трактування дійсності, світу починаються з вражень, які малюк отримує від спілкування з дорослими, з навколишнім оточенням. Він стає тим, до чого звикає, у чому зростає, з чим зживається, до чого у нього формується інтерес та прихильність. У нього вибудовується призма світосприймання, що відповідає його соціальному буттю.

Чи стане дитина, яка зростає на агресивних бойовиках ТБ чи в атмосфері постійних конфліктів батьків, добродійною та позитивно настроєною, якщо фокус її уваги не спрямований на сприймання добра? Чи буде цікавитись астрономією або історією, якщо їй не трапиться дорослий, який покаже зорі або цікаво переповість історичну подію? І навпаки, людина, яка є поціновувачем мистецтва в дитинстві ймовірно зростала в оточенні любителів мистецтва, а той хто обрав агресивний тон спілкування жив у небезпечному, стресовому середовищі та звик тримати «оборону».

Яке світобачення формується у сьогоднішніх дітей? Які тенденції сприймання, що є основою світогляду, спостерігаються у дорослих? Аналіз цих характеристик є важливою умовою створення оптимізації процесу сприймання у дітей та корекції світобачення у зрілому віці.

**Завданням** даної розвідки є опис, аналіз проєктивних, діагностичних методик, які виявляють провідні тенденції у світосприйманні суб'єкта,

визначають індивідуальні та загальні особливості його формування у онтогенезі.

**Виклад основного матеріалу.** В дошкільному віці пізнання світу, світосприймання відбувається з найбільшою швидкістю та інтенсивністю. Дитина вивчає навколишні об'єкти, визначає їхні властивості, будує образи різних предметів, що згодом складаються у загальну конструкцію, картину світу. Найбільш ефективним методом вивчення процесу світосприймання у період дитинства є *спостереження* у ході різних видів дитячої діяльності, де малюк виявляє свої уподобання або ж антипатії, проявляє ті емоції, що характеризують його індивідуальні особливості світобачення.

Найбільш проєктивною та діагностичною в дошкільному віці є *ігрова діяльність*. Обираючи гру, дитина відбирає тему, будує, проєктує сюжет, визначає ролі, віддзеркалюючи свої інтереси та захоплення. В ході гри вона демонструє своє ставлення до тих чи інших об'єктів, речей, програє уявні позитивні та негативні ролі так, як вона їх собі уявляє.

Тематика, сюжет зміст гри свідчить про рівень розумового, емоційного розвитку дитини, про наповненість її досвіду образами, знаннями та інформацією, яку можна використати, про вміння логічно планувати, вибудовувати сюжет, розгортати його, прогнозувати розвиток та перспективу.

Згідно Д. Б. Ельконіна, гра проходить чотири рівня розвитку, які визначаються загальним рівнем психічного розвитку дитини, і в першу чергу, розвиненістю сприймання. Адже саме сприймання є підґрунтям формування усіх складових гри (сюжету, ігрових ролей, ігрових матеріалів, правил), їх наповненості.

Сюжети ігор, які розігрують діти («Перукарня», «Гонки», «Кафе», «Будівельники» тощо) відображають раніше пізнане, інакше копіюють, наслідують діяльність дорослих, згідно спостережень в дійсності та побаченого по ТБ. Діти повторюють, відігрують у іграх враження, будують сюжет відповідно «зразка», доповнюючи чи дещо змінюючи відносно своїх побажань та уяви. «Давай ще зробимо макіяж», – говорить дівчинка у «Перукарні», що свідчить про те, що вона добре розуміє значення цього слова і знає про що йдеться, тобто має досвід сприймання цього процесу, досвід «бування» у подібній ситуації

*Аналіз продуктивної діяльності* дітей теж проєктивно характеризує їх світосприймання. Адже вибір тематики діяльності та її змісту демонструє світобачення дитини, його тенденції. Якщо дитина обирає позитивну тему для втілення у малюнку, ліпці, конструюванні, ми говоримо про позитивне світосприймання і навпаки. Щодо сьогоднішніх тенденцій у виборі теми продуктивної діяльності, нами відмічено, що у більшості випадків діти віддають перевагу позитивній тематиці образотворчої, конструкторської діяльності. Спостереження за дітьми під час *конструювання* із деталей конструктора «лего» показали, що діти частіше будують будинки, предмети побуту, транспорт, тобто ті предмети, які їм добре знайомі й часто трапляються у житті. В пісочниці дошкільники конструюють пасочки із

форм, вироби, які нагадують їстівні продукти, прокладають тунелі, будують дороги для транспорту. І тільки інколи діти будують роботів-загарбників та трансформерів, що ймовірно траплялися у їх минулому досвіді сприймання. Дані тенденції сигналізують про те, що дитина потребує захисту, а її конструкторські вироби демонструють те, що вона прагне себе захистити, побудувати захисника, і це – робот, трансформер тощо.

Найбільш проєктивною вважається *образотворча діяльність* дітей. Але тут варто враховувати можливості розвиненості технічних навичок дітей, їх образотворчих здібностей. Адже тільки починаючи з 3-4-х років діти здатні зобразити та ідентифікувати свої ідеї на папері. Аналізуючи результати малювання дітей молодшого (3-5р.) та старшого (5-7р.) дошкільного віку, ми можемо говорити, що малюнки дітей здебільшого мають позитивний характер, про що свідчить як сюжет, так і яскраві кольори малюнка. Це як правило: сонечко, квіти, дерева, людина і т.п., що пояснюється як розповсюдженістю такого сюжету у дошкільних закладах, їх і бажанням дітей копіювати його як символ, образ навколишньої дійсності.

Діагностично спроможними виявились і *завдання на творчу уяву*, що мали на меті аналіз образів творчого сприймання дітей як свідчення їх світобачення. Так, наприклад, завдання «Що зображено на малюнку?» передбачало конструювання образів сприймання дітей під час розгляду картини К. Малевича «Чорний квадрат», у другому випадку – А. Криволапа «Хмара». Ми характеризували образи сприймання дітей картини «Чорний квадрат» (квадрат, фігура, вікно, ТВ, нічого-чорне, скриня), а також образи сприймання картини «Хмари», зокрема: жива істота, дерево, планета, вулкан, кусочок неба, вітер, квітка, каляки-маляки, метелик і т.п. При цьому ми говорили не тільки про розвиток уяви, творчого сприймання, а й про сферу інтересів дітей (природа, космос, ТВ тощо), їх світобачення. Подібні результати ми отримали й у ході виконання дітьми завдання «Що це може бути?», демонструючи дітям камінчики круглої форми.

Найбільш показовими у цьому плані було опитування дітей, зокрема їх **відповіді на запитання**. Так, от, наприклад, на запитання «*Що тобі найбільше подобається у житті?*» діти відповідали різне: «дуже люблю свого маленького братика», «мені подобається все рожеве», «динозаври». «комп'ютер», «казки», «кораблі» і т.п. На запитання «*Чим ти любиш займатися?*» діти говорили: «люблю фантазувати, робити незвичне, грати в карти, грати на піаніно, стрибати, рахувати, читати, будувати будинки, складати пазли, допомагати мамі, подобається математика тощо». Виявлені пріоритети є не тільки факторами, що формують світобачення, а й діяльністю, що програмує, визначає життєві орієнтири, світогляд.

Цікавими були відповіді на запитання «*Твій улюблений казковий, мультиплікаційний герой?*» Діти вказували тільки на тих героїв, з якими вони «проводять» найбільше часу, хто найчастіше привертає увагу на екрані, зустрічі з якими не перешкоджають або навіть заохочують дорослі. Наприклад: Лунтик, Губка Боб, Скупіду, Маша і ведмідь, тачки, Кіті-хелоу і

т.п. Обрані герої ймовірно стануть образами для наслідування – свідомого й не усвідомленого копіювання поведінки.

На запитання «*Ким ти хочеш стати у майбутньому?*» ми отримали різноманітні відповіді: гонщиком, таксистом, художником, доктором, балериною, ветеринаром, мамою, папа мене кимось поставить. У деяких випадках («папою, який не кричить») відповіді свідчили й про особистісні переживання, що є наслідком соціальних факторів впливу.

Улюблена діяльність, вибір майбутньої професії вказують на уподобання дитини, її характерологічні особливості, що є наслідком її світосприймання та визначають напрям формування її особистості у майбутньому.

Улюблені іграшки, що називали діти (машини, літак, персональний компютер, медведик, конячка, робот, лялька, кубики, обруч, Рекс-резиновий динозавр тощо) свідчать про суб'єктивізм вибору, сприймання, формування симпатій. Аналогічно показовим є й аналіз страхів дітей. У відповідях на запитання «*Чого ти боїшся?*» діти відображали свої суб'єктивні антипатії, що є негативною складовою їх світобачення. Ними були: вовки, летючі миші, бджоли, темрява, зомбі, монстри, скелети, страшні фільми тощо. Страху дітей, що формуються у ході сприймання небажаної інформації є об'єктом уваги для дорослих, що їх виховують.

Щоб докладніше з'ясувати індивідуальні тенденції формування світобачення дітей, виявити його змістові компоненти ми пропонували завдання «**Пояснення значення слів**» та намагались з'ясувати, якими критеріями керуються дошкільники, які ознаки беруть за основу трактуючи, пояснюючи ті чи інші поняття. На перевірку виявилось, що у дітей як молодшого, так і старшого віку ще не достатньо сформовані уявлення про ті чи інші поняття, їх роз'яснення скупі та згорнуті, інколи взагалі відсутні. Так, наприклад, пояснюючи поняття «хороша людина», діти часто говорили «не знаю», або ж називали маму, тата, бабусю, дідуся, сестру, (Маца К., Зр., Фадей Р., 4р., Настя П., 5р., Саїда А.. 5р., Поліна Л., 6р.) й рідко уточнювали: «все знає», «допомагає всім», «робить добро», «ділиться з усіма» (Марія К., 5р., Діма Р., 7р.). Поняття «погана людина» діти трактували більш широко (мабуть інформації про «погане» вони отримують більше), це той хто: «говорить дурниці, не допомагає, бажає зла, всім незадоволений, коли нічого не знає, балується як Коля, це – бандит, той, хто дає по попi і т.п». Поняття «радість» діти пояснюють як: «любов» (Фадей Р., 4р.), «тобі хтось зробив щось таке, чого ти дуже хотів» (Діма Р., 7р.), «коли посміхаються» (Марія К., 5р.), «коли всі радіють» (Ілля М., 4р.), «день народження» (Маша, 3р.), «смачний пиріг» (Даша к., 4р.) тощо. «Злість» діти роз'яснюють як: «коли хтось когось ображає», «коли страшно», «коли рвуть квіти», «як зомбі», «тигр» і т.п.; «страх»: «коли грім та дощ», «коли перевдягнися і налякати», «гарне» як: «те, що тобі подобається, наприклад картина, рослина», «картинки, квіти, машина», «золоті сережки», «плаття», «нарядно вдягнений»; «потворне»: «щось брудне», «не блискуче», «ворона», «поганий малюнок», тощо.

Відповіді, пояснення дітей демонструють їхній обсяг знань, досвід пізнання, сприймання тих чи інших життєвих ситуацій, зміст роз'яснення значення цих понять дорослими тощо. Узагальнюючи отримані результати, ми можемо говорити про те, що рівень розуміння, світобачення дитини, його емоційний акцент та естетична наповненість залежить від організації сприймання та задіяних джерел інформації.

Зауважимо, що негативні враження, образи сприймання, як і позитивні діти отримують із різноманітних джерел. Аналіз цих ключів інформації, їх негативного й позитивного змісту допоможе оптимізувати світосприймання дитини та уникнути негативних вражень, що формують негативну картину світу та шкодять психіці малюка. Опису та аналізу різноманітних інформаційних джерел інформації ми плануємо приділити увагу в наступних наших публікаціях.

Що стосується генези сприймання, то як стверджують вчені, вік до 5 років визначає характер суб'єкта, тобто у дошкільному віці в цілому формується світобачення, а наступні етапи розвитку його корегують та доповнюють.

Зауважимо, що описані вище діагностичні засоби вивчення світосприймання у дитячому віці є ефективними й для діагностики індивідуальних особливостей сприймання на наступних етапах онтогенезу. Тобто спостереження за ігровою, продуктивною, вільною діяльністю, завдання на уяву, запитання можна використовувати як діагностичні й у дошкільному, у шкільному чи зрілому віці.

Так, наприклад, **спостереження за діяльністю людини, вивчення її результатів** демонструє не тільки її уподобання, а й особистісні та емоційно-вольові якості (наполегливість, працелюбність, акуратність, дисциплінованість, естетичність смаку тощо), а також її здібності до цієї діяльності, її інтереси та світобачення.

**Завдання на творчу уяву**, а це ціла батарея тестів, починаючи з тестів Роршаха, П. Торенса, закінчуючи діагностичними завданнями розробленими лабораторією психології творчості («Крапка», «Три крапки», «Що зображено на малюнку?», «Що це може бути?» і т.д.) є проєктивними методами вивчення творчого сприймання суб'єктивних особливостей вибору. Індивід, фантазуючи, зупиняє свій вибір та тому, що є домінуючим у його світосприйманні, демонструє переважаючі інтереси, уподобання, або ж те, що хвилює його найбільше, тобто захоплює його фокус уваги, сприймання в даний момент, і як результат – конструює образи свого світу.

Ці тенденції проявляються й у процесі **малювання та конструювання**, наприклад, з гальки. Вільна художня діяльність теж фокусується на тематиці та змісті, які найбільш близькі тій чи іншій людині та є об'єктом її уваги, складають її світоглядні позиції.

**Пояснення змістових понять та відповіді на запитання**, які не передбачають часу на обдумування, теж об'єктивно діагностують «фокус сприймання» суб'єкта. Відповідями можуть бути так звані «обмовки за Фрейдом», що демонструють актуальні думки та суб'єктивні погляди.

Так, наприклад, людині пропонують назвати асоціації, які викликає слово, назване експериментатором. Можна називати поняття, ті, які приводились дошкільникам, а можна їх доповнити іншими, а саме: «життя», «робота», «світ», «люди» тощо.

Діагностичні анкетні запитання на шквалт: «Ваш улюблений літературний (кіно) герой?», «улюблена книга (казка)», «мистецький твір», «улюблений персонаж», «порода собак» і т.п. виявляють особистісні смаки, а так типологічні риси, що імпонують суб'єкту найбільше, які він ідентифікує та прагне їх наслідувати.

Показовими являються й запитання типу: «З яким(ою) явищем природи (героєм казки, твариною, квіткою, овочем) ти себе асоціюєш?» Відповідь суб'єкта демонструє тенденції уподібнення тим характеристикам, які найбільше йому імпонують.

Використовувати можна й методику суб'єктивного вибору «Автопортрет». Людину просять вислухати перелік понять та визначити одне з них, яке найбільш їй імпонує або ж назвати своє, що характеризує її особистісні смаки.

Перелік понять може бути різний, наприклад:

1. Ранок, день, вечір, ніч.
2. Літо, осінь, зима, весна.
3. Фрак, футболка, гімнастичка.
4. Дитина, дорослий, пенсіонер.
5. Село, город, столиця.
6. Вода, вогонь, земля.
7. Палатка, квартира, вілла.
8. Табличка: «стороннім вхід заборонений», «скоро повернусь», «ласкаво просимо».
9. Да, можливо, ні.
10. Велосипед, мотоцикл, ролс-ройс.
11. Минуле, теперішнє, майбутнє.
12. Вільний художник, найманий робітник, керівник фірми.

Ці методики завдяки інтроспективним діям суб'єкта допомагають виявити індивідуальні особливості світосприймання, творчі компоненти, що є найбільш важливими у процесі сприймання дійсності. Саме ці творчі тенденції й визначають індивідуальність світосприймання, світобачення суб'єкта.

Інтроспективність пропонованих методик додає їм цінності та об'єктивності. Адже інтроспекція є одним із найбільш доступних та найбільш ефективних методів як для самого досліджуваного, так і для психологічної науки в цілому, яка вже втомилась від формул та цифр. Інтроспекція створює перспективи розвитку самого суб'єкта, дозволяє оцінити всі грані власного світосприймання, скорегувати, розвинути індивідуальні творчі тенденції, починаючи вже із старшого дошкільного віку.

Аналіз різноманітних діагностичних методів вивчення сприймання у генезисі дає можливість переконатися у безперервності, системності,

послідовності становлення світобачення та демонструє його роль у становленні світогляду суб'єкта. Актуальним є визначення та аналіз позитивних та негативних факторів, що впливають на формування світосприймання. Саме тому перспективу наших подальших досліджень ми вбачаємо у з'ясуванні джерел інформації, що живлять сприймання та визначенні ролі кожного з них у формуванні світобачення суб'єкта.

#### **ЛІТЕРАТУРА**

1. Біла І.М. Індивідуальні особливості сприймання, їх роль у конструюванні реальності / І. М. Біла // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К: Видавництво «Фенікс», 2012. – Т. XII. Психологія творчості. – Вип. 15. – С. 62-68.
2. Моляко В.О. Концепція творчого сприймання / В.О. Моляко // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості: Збірник наукових праць / За ред. В.О. Моляко. – Т.12. – Вип.5. – Ч.1. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – С.7-14.

#### **Біла И. Н. МИРОВОСПРИЯТИЕ: ДИАГНОСТИКА ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ**

*В статье представлены методы диагностики восприятия субъектом мира, анализируются возрастные и индивидуальные тенденции мировосприятия как основы формирования мировоззрения.*

*Ключевые слова: субъект, мировосприятие, мировоззрение, методы диагностики.*

#### **Bila I. M. WORLD PERCEPTION: DIAGNOSTICS OF INDIVIDUAL FEATURES**

*Article describes diagnostic methods of world perception by a subject, analyses the age and individual tendencies of world perception as a ground of worldview formation.*

*Keywords: subject, world perception, worldview, diagnostic methods.*